

AZ OROSZ ÉLET SZOVJET ÍRÓK SZEMÉVEL

MINDEN MŰVÉSZI IGÉNNYEL KÉSZÜLT irodalmi alkotás, mind eszmei, mind tárgyi síkon, többé-kevésbé hű keresztmetszetét adja annak a társadalomnak, amelyet az író alakjain keresztül ábrázol, illetve, amelyben ő maga is él. Az irodalmi műfajok közül különösen a regényre vonatkozik ez. A regény nem múlt hangulatokat örökít meg, mint a lírai vers és nem aprólékos gonddal kimért szabályokat rögzít, mint az értekezés. Az egyetlen műfaj, amelyben megvan a lehetőség az élet gazdag áradásának ábrázolására; egyidőben líra és eposz, tanulmány és vitairat, élet és eszmény. A regényt ez a műfaji sajátossága teszi alkalmassá arra, hogy egy távoli társadalom vagy közösségi rendszer képét megismerjük belőle. Mondanunk sem kell, hogy csak a valóban hivatott írók regényeinek vizsgálata adhatja a megismerés teljességét.

A művészi teljesítményére igényes író ugyanis nem hazudhat, legfeljebb elhallgathat bizonyos jelenségeket, szemet hunyhat kézenfekvő igazságok előtt, vagy tudatosan előtérbe helyezhet bizonyos társadalmi szemléletet, de már pusztán hallgatása is sokatmondó, tudatos célzatossága pedig egyenesen árulkodó. Éppúgy egyforma érvényű megállapításokat lehet tehát levonni abból is, amit az író nem mond el, mint abból, amit elmond, és *ahogy* elmondja.

A FENTIEK ELŐREBOCSÁTÁSA után a magyar könyvpiacra az utóbbi években megjelent öt szovjet regény vizsgálatával próbáljunk feleletet adni több olyan kérdésre, amely mostanában méltán foglalkoztatja az egész világ közvéleményét.

Milyen a mai orosz lélek? Hogyan reagál a szovjet rendszer gazdasági, társadalmi, kulturális, nemzeti és közigazgatási intézkedéseire? Miben különbözik a szovjet társadalom a hozzánk legközelebb álló nyugati demokrácia polgári társadalmától? Meg tudta-e változtatni az új rendszer az orosz lelkület alapvető törvényeit, azaz a nyersen materiális külső életforma ki tudta, vagy ki tudta-e irtani a szlávság eredendő miszticizmusát?

Vizsgálódásaink eleve légüres térben mozognának, ha nem volnának biztos ismerveink a cári Oroszország társadalmi viszonyairól s a Tolsztoj, Dosztojevszkij, Turgenyev, Csehov és Gogoly műveiből áradó orosz népi egyéniségről.

Legelsősorban tehát velük vetjük össze a vizsgálódásunk tárgyaként választott, illetve rendelkezésünkre álló művek¹ íróit:

¹ *Michail Solochow*: A csendes Don. Ford.: Benamy Sándor, Cserépfalvi-kiadás; *Ilja Ilf-Jevgenij Petrov*: 12 szék. Ford.: Gellért Hugó, Nyugat-kiadás; *Ilja Ilf-Jevgenij Petrov*: Szovjet milliomas. Ford.: Vándor Ervin, Anonymus-kiadás (Lendvai Károly könyvkiadó); *Valentin Katajev*: Hajrá! Ford.: Trócsányi Zoltán, Athenaeum-kiadás; *Leonid Szolovjov*: A csendhaborító. Ford.: Illyés Gyula és Jekaterina Gutkina, Révai-kiadás.

Michail Solochowot, Leonid Szolovjovot, Ilja Ilfet, Jevgenyij Petrovot (társ szerzők) és Valentin Katajevot.

Mind a régiek, mind az újak tipikusan orosz írók. Elárulja őket képzeletük bővérősége, a túlfűtött szenvedélyek ábrázolásának készsége, a sok fajtából összekeveredett és egyéniségekben végtelenül sokrétű orosz társadalom ismerete, a nagy dimenziókat felölölő szerkesztési mód és az a képességük, hogy a lélek mélységeiben végbemenő hangulatváltozásokat sokkal tökéletesebben ki tudják fejezni, mint a világ bármelyik nemzetének írói. Amiben azonban az új orosz írók különböznek a régiektől: az, hogy ők *szovjet* írók. Az időtlen emberi szenvedélyek ábrázolásán kívül helyet kap műveikben az időszerű társadalmi rendszer tudatos szolgálata, a hasznossági és célszerűségi elv. A mechanizált közösségi élet hatása ez a művészetre. A szovjet életszemlélet *nem akar hinni* a szépség öncélúságában. Érthetetlen és káros játéknak minősíti azt, ami nem hasznos. Szobornak, képnek, irodalmi alkotásnak csak akkor van létjogosultsága, csak akkor juthat el a közönséghez, ha az *időszerű* élet politikumát szolgálja.

A szovjet írók könyveit olvasva nem tudunk szabadulni attól a mindegyre kísértő gondolattól, hogy írójuk nem is annyira meggyőződésből híve az uralmi rendszernek, hanem sokkal inkább megalkuvásból. Tudja, hogy a hatalommal ellentétes véleményt nem hangoztathat és semleges sem lehet, mert vagy nem kap kiadót vagy olvasó nélkül marad. A bolsevista forradalom elpusztította azt a társadalmi réteget, amely az irodalom és általában a művészet főmecénája volt. A szovjet nevelési rendszer a közel kétszázmillió birodalom néptömegéből új szellemű nemzedékkel igyekszik helyettesíteni a régi középosztályt. Az új nemzedék számára viszont annyira friss élmény még a bolsevista szemlélet, hogy undorral utasítja el magától és kártékony széplelkek nyafogásának minősíti azt az irodalmi alkotást, amely nem tartalmaz világnézeti állásfoglalást. A Szovjet-Unióban a közhangulat irányítói a profszojuz-tagok,² valamint a különböző ifjómunkás-intézmények tagjai. A hivatalos hatalmat szolgáló cenzurán kívül elsősorban e körök igényeivel kell számolnia a mai orosz íróknak.

Majd csak a jövő tisztázhatja: vannak-e és kik azok az orosz irodalom művelői között, akik függetlenül magukat a koreszmétől és inkább íróasztaluk fiókja számára dolgoznak, mintsem társadalmi kényszerűségekből a rendszer kiszolgálói legyenek. Valószínűnek tartjuk, hogy számuk elenyészően csekély. Az író életeleme a nyilvánosság, neki az olvasóközönség az, ami a virágnak a napfény, az eső. Meg akarja mutatni magát, hatni akar. Mivel pedig ezt *csak egy módon teheti*, hát legfennebb – megalkuszik.

Felmerül hát a kérdés: irányított-e a Szovjet-Unióban az irodalom? Az igenlő válasz önként kínálkozik, de számolva a szellemi alkotások természetével, nem ítéltjük meg ilyen kategorikusan ezt az alapjában véve nagyon is bonyolult kérdést.

² Profeszionálnij sojuz = szakszervezet.

Parancsszóra hidat, várost, iparüzemet lehet alkotni, de regényt, még hozzá irodalmi színvonalut, nem. Márpedig vizsgálódásaink tárgyául szolgáló szovjet-orosz könyvek irodalmi értéke tagadhatatlan. Természetes, hogy a Szovjet-Unió vezető tényezői kívánalmakat támasztanak a szellem embereivel szemben és csak azokat hajlandók pártfogolni, akik a kívánalmaknak megfelelnek. Mégis a szovjet regényirodalomban nem közvetlen, hanem közvetett irányítottság érvényesül.

A jelenség érvényessége nem korlátozódik csupán a Szovjet-Unióra. A polgári társadalomnak nyugati hivatalos tényezői is első-sorban azokat a szellemi embereket tüntetik ki és pártfogolják, akik a meglevő állapotok dicséretét zengik, vagy egyszerűen mellőzik írásaikban az égető közösségi kérdéseket és öncélú irodalmi eszmények híveinek vallják magukat. Amíg azonban az európai író – a demokrata országok íróira gondolunk – megengedheti magának, hogy hallgasson nemzeti közössége és kora problémáiról, a szovjet író, ha nyilvánosságot igényel, nem úzheti ezt az önfeledt játékot. Maradhat ugyan a művészi öncélúság híve, de akkor le kell mondania a sikeréről, a minden művészt serkentő közlési vágyról, egyszerűen azért, mert a szovjet könyvfogyasztó réteg *dinamizmust vár* az író-elvtárstól, akiben a gazdasági tervek egyik tényezőjét látja.

Így tehát *a szovjet író magatartását az olvasó igénye befolyásolja*. Az új orosz regény ebben a vonatkozásban a középkori kódex-irodalom ismerveit mutatja. Az íródeák megbizóját, a földesurat, a királyt az új kor sokkal hatalmasabb despotája, a közvélemény helyettesíti.

NÉZZÜK MEG most már, hogy a szovjet írók könyveiben az orosz társadalom milyennek mutatkozik. A kép helyenként szinte már gyanusan őszinte, mert éppen az az új orosz írók titka: bemutatni a valóságot, de levonni belőle a tanulságokat, hogy kijelölhető legyen a követendő út. A szovjet író mindig a demokrata társadalom életszemléletéből és berendezkedéséből indul ki, párhuzamot von közte és a szovjet állapotok, illetve a szovjet eszmények között, hogy a végső következtetés az utóbbi előnyére domborodjék ki.

A már fentebb említett okokon kívül népi közösségének sorsa iránti aggodalomból is teszi ezt a szovjet író. Nem akar nyugtalan-ságot s az uralmi rendszerrel szemben ellenérzéseket támasztani a tömegekben, mert attól tart, hogy egy bekövetkező ellenforradalom túlságosan nagy véráldozatot jelenthetne újra, egyébként pedig nincs semmi garancia rá, hogy gazdasági és szociális téren jobbat tudna alkotni, illetve az, ami tökéletesebb lehetne, megérné-e az érte hozott áldozatot. Mit akar tehát? Rábírni az orosz népmilliókat, hogy a szovjet rendszer keretein belül hajtsák végre a minden társadalomra kötelező evolúciót. Kultúrával és minőségi előrehaladással lenyesegetni a forradalmi káoszban fogant rendszer bőséges hibáit; a forradalom vívmányait lélekkel telíteni és a polgári rend teljes tagadását levetve, tárgyilagos józansággal berendezni az életet. Mint minden nemzet írója, a szovjet író végső fokon

szintén a minőségi forradalomra apellál és méltán, mert a jelenlegi szovjet állam gyakorlati életéből legjobban éppen ez hiányzik.

A bolsevista forradalom a társadalmi osztályok közötti válaszfalak lebontásának jelszavával indult. Ezzel nyerte meg önmagának a cári uralmi rend által embertelen sorsra kárhozottott milliókat. Az osztálykülönbségeket és ellentéteket azonban a forradalomnak nem sikerült elosztatnia, mint ahogy fegyverrel és erőszakkal ezt végrehajtani nem is lehet, egyedül csak minőségi fejlődéssel. A véres forradalom csaknem teljesen megsemmisítette az arisztokráciát és a középosztályt. A munkás-, földműves- és tisztviselőosztályt elválasztó határok megmaradtak, legfeljebb surlódási felületei közé igyekeznek lökeshárító rugókat szerelni az állami beavatkozás.

A földművesosztály – bár számbelileg a túlnyomó többséget alkotja – mindmáig kényes problémák elé állítja a központi vezetést. Inkább vitairatok, művésztetlen irodalmi köntösbe öltöztetett propaganda-termékek foglalkoznak a jelenlegi orosz irodalomban a faluval. A végtelen mezőkön élő népmilliók sorsának ábrázolása kényes téma a szovjet írók számára. Az orosz parasztnak általában nincs érzéke a világnézeti kérdések iránt, nem szeret politizálni és a hatalommal szembeni magatartását életének materiális feltételei szabják meg. Megzavarodottan néz szét még mindig az államban. Szívós hagyományörzését, szolgálai alázatát a negyedszázados ellenpropagandának nem sikerült kiirtania és valószínűleg az erre irányuló törekvés még sok nemzedéken keresztül eredménytelen marad. Hiába utalnak a szovjet tanítók az „észszerűsége”, a falusi nép apáról-fiúra adja a régi szokásokat s a szájhagyomány, valamint az anyatej determináló hatása ellen még a központosított állami akarat is esélytelenül küzd. Nem arról van szó, mintha az orosz paraszt-ság álmai netovábbjának tartaná a cári rendszerben osztályrésztül jutott sorsot, – mint ahogy ezt éppen a bolsevista államszervezésnek ellenálló falusi tömegek magatartására hivatkozva, a régi Oroszország emigránsai igyekeznek feltüntetni – mégis az évszázados beidegződést nehezen vetkőzi le az orosz falu. Kulturális elmaradottságának színvonalán az orosz paraszt nem tudja megérteni, miért kell neki többtermelésre berendezkednie, minőség-gazdálkodást folytatnia. Lusta, álmodozó és igénytelen. Sehogy sem akar beletörődni a kolhozok kollektív munkafegyelmébe. Márpedig a munkaképes kolhoz-parasztnak évente átlag 194 napot kell dolgoznia a nagybirtokból alakított kolhozban – Benediktow mezőgazdasági biztos megállapítása szerint.

A központi kormányzat a parasztság egyéni becsvágyát akarta növelni azzal, hogy kisebb földdarabokat juttatott magántulajdonba. Az eredmény az lett, hogy e magánbirtokokon létesített kertgazdaságok jövedelmezőbbeknek bizonyultak, mint a kolhozok. Érthető. A kolhozban teljesített munka után a paraszt megkapja az arányosan megállapított terményrészt és a hivatalosan megszabott bért. Mind a terményrész, mind a pénzér törvényesen jár neki, hacsak nem keveredik szabotázs vádjával a megtorló intézkedések hínárjai közé. Nem erőlteti meg magát, nem ambicionálja, hogy az ötéves gazdasági tervek programját négy, vagy három év alatt valósítsa

meg. Az államot és célkitűzéseit túlságosan messzinek találja egyszerű életétől, ezzel szemben saját földjét, amelynek hozamát szabadon adhatja el, inkább igyekszik jövedelmezőbbé tenni. Versengésre ösztönözni úgy, mint az ipari munkásság, a szakszervezeti tagok kisebb létszámú dandárjait, nem lehet; a primitív élet primitív költsézetét többre becsüli a mechanizált materializmusnál. Mit kezdhet tehát a szovjet író a paraszttal, mint regényhőssel?

A magyar fordításban megjelent öt új szovjet-orosz regény közül csak egyik, Michail Solochow *Csendes Donja* paraszti tárgyú, de ez is csak az első világháború kitörését megelőző és a forradalommal lezáruló időkről ad rendkívül megrázó, a világirodalom legnagyobb alkotásaira emlékeztető művészi képet.

A cári birodalom székelyei, a kozákok, a regény főhősei. Éppen olyan kiváltságos határőrei voltak Oroszországnak a kozákok, mint Magyarországnak a székelyek. A bolsevista rendszer az ügyvezetett történelmi osztályon kívül bennük váltott ki legnagyobb ellenérzéseket. Érdekük a cárizmus fentmaradását diktálta, hiszen kiváltságaikat, elidegeníthetetlen földeik birtoklását a cári államszervezet szavatolta.

– *Értsd meg, nekünk kozákoknak, csakis ez a kormány kell és nem más* – mondja a könyv egyik alakja, amikor a faluban megtelepedik egy német származású kommunista megbízott és földalatti tevékenységére a csendes Don partján is felüti fejét a társadalmi nyugtalanság. – *Nekünk erélyes cárra van szükségünk. Olyanra, mint Nikolajevics Nikoláj volt. Mi nem haladhatunk a paraszttal egy úton. Egy disznót és egy libát nem lehet egymás mellé fogni. A parasztok földet akarnak, a munkások jobb béreket. De mit fogunk mi kapni? Földet? Földünk van elég...*

Még a kozák népdal is ezt az életszemléletet tükrözi:

„Zúgva rohan a Don vize,
Veri a partot az ár.
Jámbor a Don, arra folyik,
Amerre csak int a cár.”

A forradalom szelleme csak a néptestvériség eszméjével tudja megbontani a kozák kiegyensúlyozott életbölcsejét. A szerelmi játékokkal és paraszti vetélkedésekkel elfoglalt falu egyhangu életébe beledübörög a háború. Magyarral, némettel, osztrákkal hadakozik a kozák s a megölt ellenség pusztulása láttára kételyei támadnak: vajjon ez-e az élet értelme, így kell-e ennek lennie? Mégis kitart a végsőkig. A régi rend ellenségeivel ő harcol legtovább, hogy aztán miképpen illeszkedik bele a bolsevista rendszerbe, nem tudjuk meg a regényből, de ezzel a felelettel adós marad a többi szovjet könyv is! Még véletlenül sem találkoztunk paraszt-alakokkal Ilja Ilf-Jevgenyij Petrov két könyvében, vagy Valentin Katejev „Hajrá”-jában. Leonid Szolovjovnak „A csendháborító” című kötetéről ebben a vonatkozásban nem beszélhetünk, mert nem az orosz életet tárgyalja.

A SZOVJET ÁLLAM fenntartó eleme tulajdonképpen a munkásosztály, közelebről az ipari munkásság. Már a forradalom előkészítésében, később pedig végrehajtásában vállalt szerepe indokolttá teszi, hogy az állami élet vezető tényezői mindig elsősorban a szakszervezetekbe tömörült munkásságra támaszkodjanak és őket minden intézkedésüknek megnyerjék. Ennek megfelelően az ipari

munkásság kivételes elbírálásnak örvend. A párt- és szakszervezeti tagság nemcsak öntudatot, hanem anyagi előnyöket jelent. A munkásságnak a szovjet polgárság többi részétől jól elhatárolt intézményei vannak. A szakszervezetek vezetői gondoskodtak arról, hogy a dialektikus munkásság érzelmeit ne befolyásolhassák a kommunista párt felfogásával egyet nem értő tényezők. A szakszervezeti tagok számára külön vendéglőket, klubokat létesítettek, ahol bizonyos élelmiszereket, főleg pedig a fogyasztási keresletet soha ki nem elégítő italokat, csak tagsági igazolvány előzetes felmutatása után szolgáltatnak ki.

Még azokban a tanácsköztársaságokban is, amelyeknek a lakossága túlnyomó része földművelő, az intéző és végrehajtó bizottságokban ipari munkások játsszák a vezető szerepet. A szakszervezetek befolyása sorsdöntő minden közösségi megnyilatkozásra. A Szovjet-Unióban rendkívül nagy szerepet játszó propaganda közvetítői a szélesebb néprétegek felé szintén a munkásszervezetek. A munkás szellemét állandóan foglalkoztatni kell, ez a hivatalos jelző. Nem szabad megengedni, hogy a munkás hosszú ideig önmagára legyen hagyva és gondolatai huzamosabb ideig szertelenül csaponghassanak. Az egyéniség háttérbeszorítása nélkül csődöt mond a kollektív termelés, amely nem minőségi, hanem mennyiségi termékeket akar előállítani és a cselekvés dinamikájával akarja bámolatba ejteni a tömegeket.

Mindjárt a forradalmi káosz lecsillapulta után a szovjet kormány szervei hatalmas terveket dolgoztak ki a birodalom iparosítására. Szédületes tempót kellett diktálniuk, ha azt akarták, hogy a forradalmi hangulatokat természetyszerűleg felváltó általános tespedtség, az akuttá váló gazdasági válsággal ne ingassa meg a Tanácsköztársaság létalapjait. Moszkvában hamar belátták, hogy az új alapokra fektetett mezőgazdasági termelés sem képes egyedül megoldani a népfellegek elhelyezésének problémáját, máskülönben is az államnak külföldi valutára volt szüksége, ezt pedig csak a mezőgazdasági termékek kivitele útján tudta megszerezni, tehát mechanizálnia kellett a termelést, rá kellett térni az intenzív gazdálkodásra.

A mechanizált mezőgazdaságban munkalehetőséget nem találó százazreket sietve irányították az ipar felé. Szinte máról-holnapra egymásután hatalmas gyárakat, városrészeket, erőműveket, szállodákat építettek.

A tőke nem játszik szerepet, a termelési eszközöket hatalmi szóval teremtik elő és szervezik meg. A totális rendszereknek feltétlenül megvan az az előnyük, hogy mennyiségileg nagy eredményeket tudnak felmutatni. Legnagyobb hátrányuk azonban, hogy termelési ütemüket állandóan fokozniuk kell, a grafikonoknak állandóan felfelé ívelő vonalat kell mutatniuk, mert míg a szabad gazdasági versenyben a munkanéküliség kivándorlásban, illetve új életlehetőségek felé való özönlésben vezetődik le, a szervezett egyenjogú munkásság tömeges átállítása lehetetlen.

A lélektelen munka sivár egyhangúsága nyomasztólag hat az amúgyis melankóliára hajlamos orosz kedélyre. Meg kellett hát

találni a teljesítőkéesség fokozásának és a kedvtelenség eloszlátásának módját. Legkínálkozóbb lehetőség erre a versengés szellemének feltámasztása volt. Az egyes munkásdandároknak egymással egészen a végkimerülésig folytatott versengését kitűnően ábrázolja Valentin Katajev *Hajrá!*-ja. Csupa rohanás ez a könyv és csupa szuperlatívus. Rohannak az emberek, a fák, a házak, sisteregnek a motorok, rohan a képzelet, a hír, egyetlen másodperc alatt esemény sorozatok történnek. A regény stílusa e szédítő dinamizmust kívánja érzékeltetni. Huszonnégy óra történetét írja le s a „történet” valahol az uráli iparvidéken játszik. Hatalmas betonkeverő gépek mellett géppé változott emberek nyüzsögnek, talicskázák a kavicsot, öntik a vizet, mérnökök egyszerűsítik minden mozdulatukat, számítják ki, hogy egyetlen félrelépés a talicska mögöl a nyolcórás munkaidő egészéből perceket von le s e percek alatt újabb és újabb keverékeket lehet előállítani s meg lehet dönteni a felváltott dandár rekordját. Három váltásban dolgozik a munkásosztag. Megállás nélkül, szüntelenül ömlik a megkevert beton a gépek szájából, a munkás nem tudja, mi készül, de munkavezetői, mérnökei belelovalják a versengés örületébe, csak az van a szeme előtt, hogy az előző csoport 400 keveréket készített egy munkaidő alatt, világrekord, ezt meg kell dönteni, újabb világrekordot felállítani, hogy a hír szárnyára vegye a dandárt. Mire azonban a jelentés befut a munkát irányító vállalat központi irodájába és a különítmény plakátokat festegető riportere, a költő elvtárs megírja tudósítását, reszkető sürgönypóznákon jön a hír: a cseljabinszki traktor-üzemnél ötszáz négyre javították a világrekordot... Nincs pillanatnyi pihenés, a viéágrekorder dandárvezető nem ér rá az alkalmi szülőotthonban vajudó feleségét megnézni, nem lehet lemaradni, félrenézni a napfényben fürdő tájra, tovább, tovább a végkimerülésig, az újabb rekordig.

Csak valószínűtlen képfoszlányok suhannak el az agyban a környező világról, a kedves képe is csak stopper-órák mutatójának rángása közben villan fel olykor az emlékezetben. Olyan az egész, mint egy szimultán futurista vers. Nincs a könyvben egyetlen kifejezés sem a nyugalomra. Az anyag él csupán s a verseny izgalma varázsolja rá a lélek látszatát.

Az anyag és a kollektív termelés dicséretének költészete Katajev könyve. Célja az, hogy mithoszt teremtsen a versengésnek s ebben jelölje meg az élet értelmét.

Katajev nem volna szovjet író, ha a nyugat fiait bizonyos Ray Roupe és Leonard Darley személyében oda nem állítaná a szovjet munka csodájának szemlélésére. Orosz mérnök magyarázza nekik egy betonból készített mesterséges tó metafizikai vonatkozásait, a geometria betörését a geográfiába...

”Ray Roupe finoman elmosolyodott.

– De a geometria megbukott. A geometria nem bírta az Isten-nel való versenyt, önök egész tavat akartak teremteni és csak a felét csinálták meg.

– Nem. Mi nem akartunk tavat teremteni. Nekünk okvetlenül szükségünk volt ipari vízmedencére. És megcsináltuk azt, élveve a

geográfától mindent, amit az adhatott nekünk. Tudja, mibe került ez nekünk?

Mister Leonard Darley élővette a zsebkönyvét.

Sok érdekes adatot jegyezhet föl.

A gátat a tél második felében kezdték építeni. Tavaszra készen kellett lenniök vele.

Ha a jég megindulásáig nem tudták volna elvégezni, minden munkájuk hiábavaló lett volna.

A betonmunkák nulla alatt negyven fok mellett, elviselhetetlen szélben folytak. A vizet melegítették a beton számára. Embereknek keze-lába lefagyott. A munka emberfeletti volt. És mégsem akadt meg.”

Ray Roupe megírandó könyvére gondol és arra: „...mire való mindez az embernek? Víz az iparosításhoz. Nagyon szép. De mire való az iparosítás? Árucikkek termeléséhez. Nagyon szép. De mire való az árucikkek? Hát szükségesek ezek a boldogsághoz? ... Hát talán a régi, patriarchális emberiség kevésbé volt boldog, mint a mai? Oh, akkor sokkal több boldogság volt a földön. Bölcs, szemlélődő élet folyt ez alatt az örök ég alatt, majd kegyetlen, majd kedves, volt Istenhez való közelség, alázatosság véle szemben, aki majd kegyetlen volt, majd kedves. A világgal való teljes és boldog összeolvadás állapota volt ez. Volt meleg ősparadicsom!”

Mindezt Nyugat fiával mondatja el a szovjet író, pedig tipikus orosz életszemlélet, amit Ray Roupe kifejez. De a szovjet propagandistának az a célja, megváltoztatni az orosz lelket, gúnyt űzni eddigi eszményeiből. Csak az anyag a fontos és a termelés, a természet is csak akkor szép, ha mechanizált.

Katajev maga is érzi, hogy valami hiányzik ebből az anyagelvű filozófiára épített világból. Azt mondja, hogy a történelmi érzés hiányzik. „Mi túlságosan fiatalok vagyunk. Mi még most nem ismerjük ezt az érzést. De már a mi vezető elméink közül egyik-másik igyekszik fölkelteni bennünk azt.”

Ámde vajjon ez a gondolatokeltés nem vezet-e kiábránduláshoz? A most ébredezni kezdő szovjet-orosz életfilozófia vajjon nem más szabályokban találja-e fel valóban az élet igazi értelmét? S vajjon ez a most dühögő véres háború nem temeti-e el a gyakorlati okoskodások tömkelegét? Hogy a mennyiséggel szemben rehabilitálja a háttérbe kényszerített minőséget, a nyers anyaggal szemben a szellemet?

A BÜROKRÁCIA FELSZÁMOLÁSA egyike volt a szovjet forradalom elsődleges célkitűzéseinek. A forradalmi tömegindulat a maga könyörtelen módszereivel meg is tett mindent, ami e kérdés radikális megoldását illeti. De a sors különös iróniája közrejátszott. A bürokratákat sikerült „felszámolni”, a bürokráciát nem. Pedig korántsem lehet azt mondani, hogy az orosz forradalom első idejében nem volt alapos a tisztogatás. A cselekvés szenvedélyétől megittasult tömegek az el nem menekült, gyűlölt hivatalnokokkal együtt az utcára dobálta ki a hivatali berendezéseket is. A hivatalok megszervezése sok gondot okozott. A forradalom heteiben a közép-

osztály szenvedett a legtöbbit. Még világnézetiileg semleges hivatalnokokat is gyanakodva nézték a tömegek. Az új szovjet intelligencia száma még csekély volt ahhoz, hogy soraiból kiteljék a hatalmas közigazgatási gépezet tisztviselő gárdája. Szigorú igazolások eredményeként a cári uralom kistisztviselőinek egyrészét átvette a szovjet állam, a hiányokat pedig az értelmesebb munkásvezetők soraiból pótolta.

Megváltozott tehát a hivatalnok-osztály társadalmi összetétele, mert míg előzőleg a legfelsőbb rétegek anyagi lejtőre jutó egyedeiből egészítődött inkább ki, a forradalmat követő időkben a munkásság beáradása tette jellegzetessé. Lényegét tekintve azonban sokat nem változott, bürokratizmus pedig a merev központosítás miatt inkább nőtt.

Az új rendszernek sokkal több hivatalra és hivatalnokra van szüksége, mint a cáriknak. A különböző érdekképviseletek hivatali ügykezelést, lajstromozást, ellenőrzést igényelnek. Az alá- és fölérendeltség végtelen láncolatában bizalmi férfiak, munkátlan tisztviselők nyüzsögnek, az ügymenet mindezek ellenére, vagy talán éppen ezért, vontatott.

A közigazgatás racionalizálására irányuló törekvések eleve csődöt mondanak, mert akiket le kellene építeni, éppen azok a rendszer lehangosabb hívei – a bizalmiak. Legfeljebb a hivatalok külső képén érvényesült a racionalizálás. A hivatali berendezések szegényesek, helyenként nyomorúságosak. *Senkisem ad a külsőségekre, öntudatos párttag ezt egyenesen államellenes cselekménynek minősíti.* A cári idők masszív, szertartásos bútorai eltűntek, helyükre hebe-hurgyán összehordott tömegtermékek kerültek. Díványok, belüket mutogató fotelek, konyhaedény-állványok, japán tájképek, vitrinek, csecsebecsék – dühöngő összhangtalanság.

Elszaporodtak a sehova, mégis mindenhova tartozó „szabadfoglalkozásúak”. Vállalkozó szellemű kalandorok kószálnak a hatalmas országban, vállukon egész vagyonukkal, az elmaradhatatlan teáskannával. A cselekvés nyüzsgésében jelszavakból kovácsolnak hasznót. Zászlókat lobogtatnak: *„Át fogjuk alakítani a textil munkások életét!”, „Szocializáljuk a tojástermelést!”.* Terveket kovácsolnak, eszméket gyártanak. Tünelmes biztonsággal írnak felváltva propaganda-verset és városépítő tervet.

Külön kereseti lehetőség az elégedetlenek vagy a cári rend titkos híveinek zsarolása. A tiltott forradalmi mentalitás vagy a szabotálás vádját nagyon könnyen rá lehet sütni valakire. Elég egyetlen önfelelt szó és a szerencsétlen felé megindul a lavina. Már az is gyanút kelt, ha valamelyik tisztviselő magasabb fizetésre vágyik, vagy keresetéből inkább ruhát vásárol, mintsem étkezésre költse. Biztosan szabotál, titkos pénzt kap vagy lopja az államot – sutogják róla.

A vagyongyűjtést becsmérő széleskörű propaganda ellenére a pénzszerzési vágy kiirthatatlan. Ilja Ilf és Jevgenyij Petrov két könyve a pénzsóvárgás boldogtalanságáról és az egyént tragédiákba döntő jellegéről akarja meggyőzni a szovjet polgárságot.

A 12 Szék-ben egy biedermeier szalon egyik butordarabjába elrejtett briliánsok után verseng a kopottruhájú anyakönyvvezető, a megdagadni vágyó lelkész és Ostap Bender, a török származású szélhámos. A versenyfutás izgalmi közepette bemutatkozik az egyéni ambíciók hiányában egyensúlyát vesztő tisztviselő réteg. A birodalom legtávolabbi sarkaiba elvetődő székek felkutatása alkalmat ad a kiváló humorérzékű íróknak a szovjet termelés eredményeinek bemutatására. Végül a pap megőrül, az anyakönyvvezető elvágja a szélhámos nyakát, de nem kapja meg a briliánsokat, véletlenül felfedezték a tizenkettedik szék titkát, kulturházat építettek az ékkövekből...

A kifigurázandó életszemléletet főleg Ostap Bender személye képviseli. A könyv sok kiadást és óriási példányszámot ért el a Szovjet-Unióban. Nyilván ez készítette a két író, hogy újabb kötetben felelevenítse a témát. A *Szovjet Milliomos* főszereplője ugyancsak Bender, akit feltámasztanak. Meséje úgy hasonlít az előző könyvhöz, mint egyik alma a másikhoz. Ezúttal azonban nem briliánsok után folyik a hajsz, hanem tíz millió rubel után. A pénzt egy magántisztviselő hordozza kofferben egyik állomás ruhatárából a másikra. Nem meri elkölteni, fél, hogy rajtakapják, óriási vagyona ellenére szinte éheznek és állandóan lelki tusái vannak.

A török alattvalónak ellenben nincsenek lelki gátlásai. Milliomos akar lenni. *„Milyen kellemes lehet legális milliomosokkal dolgozni egy jól szervezett polgári államformában, amely még őrzi a régi kapitalista hagyományokat.”* Így fogalmazza meg vágyait, az „üzletbe” beavatott társa pedig arról elmélkedik, hogy *„ötszázzerrel nálunk is jól élhet az ember...”*

A propaganda a könyv utolsó ötödrészában ütközik ki a korfestésből. Bender megkapja a pénzt, költekezni kezd, főúri módon él, de becsvágyát nem lohasztja a gazdagság. Értékálló tárgyakat nem vásárolhat, nem fektetheti be birtokba a pénzét, gépkocsit is csak az kaphat, akinek valamilyen törvényes szerv által igazolt foglalkozása van. Elhatározza, hogy kivándorol. Arany edényeket, gyűrűket, láncokat, órákat vásárol, megrakja magát, testét alig bírja átvonszolni a Dnyeszter jegén. Román grancsárok fogják el, megmottozák és elszedik tőle kincseit, tetejében még félholtra is verik. Alig tud visszatérni a túlsó partra, ahol elhatározza, hogy rendes szovjet polgárnak képezi át magát, ő mondja a könyv egyik részében egy monarchistának: *„Ha már egyszer itt él a szovjetben, az álmai sem lehetnek mások, mint szovjetálmok”.*

Le kell vetközni az előző rezsim életszemléletét, ez a könyv motója. A magánvállalatnál, ahol mindenki lázas tevékenység látszatát igyekszik kelteni, bár a vállalat semmit nem termel, két tisztviselő egy harmadikról beszélget, aki örültnek tette magát, mert fél a behirdetett tisztogatási akciótól és a szabotázs vádjától. Az örültek háza hozzá hasonló bujkálókkal van tele. Két társa meghányja-veti, miben hibázott.

– *Úgy van, valami nincs rendben a szüleivel, neki magának pedig – köztünk szólva – patikája volt. De hát ki tudhatta akkor, hogy jön a forradalom? Az emberek, ahogy épp tehették, berendezkedtek az életre, az egyiknek patikája volt, a másiknak meg éppenséggel gyára. Ami engem illet, én semmi rosszat nem látok ebben. Hiszen ki tudhatta ezt előre?*

– *Tudni kellett volna – felelte Korejko (a 10 millió rubel tulajdonosa).*

– *Hiszen éppen ezt mondtam magam is – sietett Lapidus a*

válással. – Az ilyen emberek számára nincs hely egy szovjetvállalatnál.”

Őszinte véleményt mondani veszedelmes dolog. Egy másik tisztviselő szintén mindjárt megbánja, amikor kifakad: „*Hát élet az? Nincs itt tere az egyéniségnek...*” Később más vonatkozásban: „*...A feleségem, elképzelheti, egyszerű háziasszony, és még ő is azt mondja, hogy semmi sem ösztönzi az embert, semmiféle jobb kilátása nincs az embernek.*”

Ez a felfogás nagyon általános lehet a Szovjet-Unióban, mert mindenik szovjet író regényében feltalálhatók a nyomai. Harcolni kell ellene a toll emberének is. A cél: az egyéni érdeket a közösség érdekével helyettesíteni, hogy a tömeg előrehaladásában oldódják fel az egyén boldogtalansága.

A célszerű társadalmi szatíra mellett Ilja Hfnek és Jevgenyij Petrovnak van gondja arra is, hogy a Szovjet-Unió külpolitikai aspirációit szolgálja. A könyv a harmincas évek elején jelenik meg, meséje 1929-ben, 1930-ban játszódik. Európa akkor még nem gondol a háborúra, úgyszintén arra sem, hogy a szovjet állam belátható időn belül területi igényeket támaszthat. Mindenki azt hiszi, évtizedek tervszerű munkája sem lesz elégséges a forradalom által feldúlt orosz társadalom és állami élet megerősödésére. Kósza hírek keríngenek csak a szovjet iparosítási terveiről, de korszerű potemkinizmust sejt a világ az ötéves tervek hallatára. A legifjabb nemzedék hódító dinamizmusának gyors kibontakozására kevesen gondolnak s a modern diktatúrák szervezésében rejlő óriási expanzív lehetőségekre csak a világ érdeklődésének inkább homlokterébe eső nemzeti szocializmus teljesítményei irányítják rá a figyelmet.

Külföldre semmi, vagy nagyon kevés szivárgott ki a szovjet külpolitikai szándékaiból. Éppen ezért csak az európai olvasót lepi meg, hogy a napjainkban olyan sok diplomáciai vitára okot adó *Curzon-vonal*, mint figyelmeztetés az orosz tömegek felé, már a *Szovjet Milliomosban* is hangot kap.

Moszkva érti a módját, miként kell foglalkoztatni az orosz nép fantáziáját és cseppenként, de szüntelenül adagolva, hogyan lehet elérni mind bel-, mind külpolitikai törekvéseinek megvalósulását.

SORRENDEN A LEGUTOLSÓKÉNT megjelent *Csendháborító* már a szovjet-orosz irodalom bizonyosfokú spiritualizálódását mutatja. A polgárháború és az utána következő évek közhelyé koptatott jelszavai lassan lehalkulnak, a zűrzavar elenyészik, a forradalmi folyamat nyugodtabb mederbe terelődik, – a körülmények kedveznek a mese megszületésének.

A török anekdotakincs félezeréve vándorló és a Naszreddin Hodzsa személyéhez fűződő mókáiban, élceiben mélyértelmű bölcseséggel telített kedélyvilág ihleti meg Leonid Szolovjovot. A hodzsatréfák *kikutathatatlan módon vándorló és mindenütt eredeti nemzeti vonásokkal megtelepedő olyan vándortárgyak, amelyek bár Naszreddin névéhez tapadtak, tulajdonképpen az örök emberi kedély egy-egy helyzetre vagy viszonyra illő tréfás kedvének felvillanásai*.³

³ Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai. Erdélyi Tudományos Füzetek, 54. sz., 1933.

A magyar népi anekdotáink között is számos Naszreddin-eredetű van, mint ahogy feltalálhatók majdnem mindegyik kultúrnemzet anekdotáiban. A legendás mese-alakban rejlő világnézeti propaganda lehetőségét azonban először Leonid Szolovjov veszi észre. A kommunista világnézet félezerévvél ezelőtti előfutárává költi át a Hodzsahagyatékot, amely most már nemcsak az örök emberi kedély csillámainak tekinthető, hanem egy államjogi rendszer szellemtörténeti igazolásának is. Minden nép a maga életszemléletének megfelelő Naszreddin-anekdotát asszimilálta, de arra még nem volt példa, hogy hivatott írón keresztül egy világnézet tegye ugyanezt.

Szolovjov Naszreddin Hodzsából *a szovjet irodalom Ludas Matyiját alkotta meg*. A hodzsza, akinek eszén kívül egyetlen vagyona a szamara, a szegény nép érdekében egymaga veszi fel a harcot a teljhatalmú emirrel, a mulahokkal, dervisekkel, a püpos uzsorással. A mindvégig lebilincselő, gyönyörű nyelvvel megírt mese furfangoseszű hőse beférkőzik az alattvalóit papjaival, udvaroncáival, katonáival és uzsorásával versengve szipolyozó emir palotájába. Hiába van vérdíj kitűzve a fejére, nem tudják elfogni, a szegény nép rejtegeti s amikor mégis kézrekerül és zsákba varrva viszik a vesztőhely felé, ismét kivágja magát, az uzsorást varrja be a zsákba s a hivatalos hatalmasok üdvrivalgása és a pornép könnyei közben azt vetik a vízbe helyette.

Míg a vizsgálódásunk alapjául szolgáló másik négy regényt íróik inkább a belföldi olvasásra szánták, Szolovjov könyve már tipikusan külföldnek szánt olvasmány. Közvetett propagálója a szociális forradalom eszméinek. Sziporkázó elmeéllal diszkreditálni akarja a kapitalista uralmi rendet. A könyvben az államhatalom szolgálatában álló személyek között egyetlen vonzó figura sincs. Csak a szegény fazekasok, nyergesek, földművelők jószívűek és jámborok.

Naszreddin meséje jó alkalom arra, hogy a szovjet állam másik kényes kérdését, a vallást is érintse az író. A *12 Székben* láttuk a szovjet papot, aki esztétvesztve rohan a kincs után, elhagyja felelőségét, minden becstelenségre kész, csakhogy megszerezhesse a gazdagságot jelentő briliánsokat. Szolovjov regényében a papok nem titokban hajszolják a vagyont, hanem nyíltan zsarolják a szegény tömegeket, azt jelképezvén, hogy a kapitalista rendszerben így történik.

A vallás gyakorlása a Szovjet-Unióban nincsen megtiltva. A papok a hatalom iránti feltétlen hűség szabályait tiszteletben tartva végezhetik az egyházi funkciókat, de hivatalos támogatást nem kapnak.

Miért nem szereti a szovjet a vallást? Félti szellemétől az állam tartó pillérét: az anyagélvűséget. Az irrealitások iránt fogékony-lelkű oroszokkal nem lehet diadalra juttatni a materializmust, ha a vallásosság még fokozza a népi miszticizmus arányait. Az isten-tagadók szövetségének a szovjet államban a túlfűtött gőzkazánok biztosító szelepének fontos szerepét szánták. A termelés dinamizmusa érdekében kell ellensúlyoznia Kelet álmodozó lelkületét.

VIZSGÁLÓDÁSUNK, úgy érezzük, nem volna teljes, ha röviden nem mutatunk rá egy általános jellegű tapasztalatunkra a szovjet-orosz regények olvasása után. Az öt reprezentatívnak méltán nevezhető regény ismét arról győz meg bennünket, hogy bármilyen szellem-, vagy gazdaságpolitikai rendszer a társadalmat alkotó egyének minőségi megújítása nélkül egymagában képtelen kielégítő életfeltételeket teremteni, viszont ebből önként következik az, hogy minőségi fejlődéssel el lehet kerülni a polgárháborút, amely rombolásai mellett a kibontakozásra káros befolyású szenvedélyeket vet felszínre és állandósít. Csupán a minőség képes jobbá változtatni közösségi rendszereket és megvan az a nagy előnye, hogy eszközei nem követelnék sem véráldozatot, sem esztelen rombolást.

Oroszország most még első fázisát éli a szovjet forradalomnak. Társadalmi élete tele van az előző korszak minden értékének merev tagadásából eredő hibával. *Mást, újat* hozott, de ami benne újszerű, a minőségi evolúció hiánya miatt egyelőre csupán kísérleti állapotban van és messze áll a határozott körvonalazódástól. A polgárháború csak látszólag ért véget negyedszázaddal ezelőtt, más megnyilvánulási eszközökkel még most is tart, amikor a birodalom történelmének legnagyobb küzdelmét vívja. Az a rendszer, amely ebből a háborúból kikerül, aligha hasonlít majd az 1939-et megelőzőhöz.

JAKAB ANTAL